

DINIY ADABIYOTLARDA EKOLOGIK QADRIYATLAR VA ULARNING EKOLOGIK MADANIYATGA TA'SIRI

L.M.Abdunazarov

Qo'qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

<https://orcid.org/0009-0006-0747>

Lutfullo-abdunazarov@mail.ru

Tel: +998903051799

MAQOLA HAQIDA
Qabul qilindi: 6-noyabr 2025-yil
Tasdiqlandi: 10-noyabr 2025-yil
Jurnal soni: 16-B
Maqola raqami: 32
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1318>
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/
KEYWORDS

Qur'oni karim, hadislar, tabiat, diniy adabiyotlar, ekologik inqiroz, ekologik madaniyat, Islom dini, diniy qarashlar.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy jamiyat oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri — yosh avlodga ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida diniy manbalardan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati keng yoritiladi. Ayniqsa, Islom ta'limotining asosiy manbalari bo'lgan Qur'oni karim oyatlari hamda Hadisi shariflarda tabiatni asrash, yer bilan ehtiyotkor munosabatda bo'lish, resurslarni isrof qilmaslik, ekologik muvozanatni buzmaslik kabi ko'rsatmalar ilmiy tahlil asosida ochib beriladi.

Maqola diniy-merosiy qadriyatlarining ekologik madaniyatni rivojlantirishdagi o'rni va imkoniyatlarini ochib berar ekan, ta'lim jarayonida, ayniqsa, yoshlar orasida ekologik ongning shakllantirishda diniy-axloqiy yondashuvning samaradorligini isbotlab beradi. Natijalar diniy ta'lim, pedagogika, ekologiya va ma'naviy-ma'rifiy faoliyat sohalarida qo'llash uchun ilmiy-amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kirish. Bugungi kunda ekologik ta'lim-tarbiya berish masalalariga jahon miqyosida katta e'tibor bilan qaratilmoqda. Chunki global ekologik inqirozning kuchayib borishi, atrof-muhitning ifloslanishi va boshqa muammolar ekoharakatni faol kuchga aylanishini taqozo etmoqda. Bu borada yurtboshimiz ta'kidlab o'tganlaridek: "Eng muhim masala — aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma'muriy yo'l bilan hal etib bo'lmaydi, bunga yosh avlod qalbidan ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissinin tarbiyalash orqali erishish mumkin"¹.

Tabiat — bu Alloh taoloning yaratgan mo'jizalaridan biri hisoblanadi. Qur'oni Karimda yer, osmon, suv, daraxtlar, qushlar va boshqa tabiiy hodisalar Allohning oyatlari, ya'ni uning alomatlarini sifatida zikr etilgan. Bu holat musulmonlarni tabiatga nisbatan chuqur hurmat va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga undaydi. Islom dini insonni yer yuzidagi mavjudotlarga nisbatan mas'ul va adolatli bo'lishga chaqiradi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) hayotlarida daraxt ekish, hayvonlarga rahm-shafqat ko'rsatish, suvni tejash, tuproq va havoni ifloslantirmaslik kabi ekologik xatti-harakatlarni amalda namoyon qilganlar. Hadislarda keltirilishicha, bir inson bir daraxt ekib, undan odam yoki hayvon foydalansa, bu amal sadaqa sifatida qadrlanishi ta'kidlangan. Tabiatni toza saqlash, suv va boshqa resurslarni isrof qilmaslik, chiqindilarni to'g'ri boshqarish Islom axloqining ajralmas qismidir. Tabiat bilan muomala qilish — bu nafaqat ekologik masala, balki imon bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, sabr, rahm-shafqat va adolat tamoyillariga asoslangan ma'naviy burchdir². Din yoshlarning axloqiy madaniyatini shakllantirishda muhim tarbiya vositasidir. Bizning xalqimiz Islom dini, diniy qarashlarga katta hurmat va e'tibor bilan yondoshadi. Ana shu yondashuvdan yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda unimli foydalanmog'imiz kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ekologik axloqiy qarashlar va madaniyatni shakllantirishda dinimizning muqaddas kitobi bo'lmish Qur'oni Karim, hadislardan foydalanmog'imiz zarur. Bugungi kunda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasiga turlicha yondashuv va qarashlar mavjud. Tarixda ulamolarimizdan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, al-Moturidiy, Abu Nasr Forobiy, G'azzoliy, Husayn Voiz Koshifiy, Mahmud az-Zamaxshariy, Jaloliddin Rumiylarning asarlarida Qur'oni karim va Hadisi shariflardan foydalangan holda komil inson tarbiyasiga qo'yiladigan talablar bayon qilingan. Tabiat, borliqni asrashga undash, tabiiy omillardan tejamlilik bilan foydalanish masalalari nafaqat ekolog yoki pedagoglarni, balki din peshvolarining ham diqqat markazida turganligi bizni quvontiradi. Keyingi vaqtlarda

ommaviy-axborot vositalari, internet saytlari orqali tabiatni asrash masalalariga nisbatan mavjud diniy qarashlarni o'ziga singdirgan maqolalarni e'lon qilayotgani odamni quvontiradi. Albatta, texnologiya sohasidagi taraqqiyot, yangi energiya manbalarining kashf etilishi, yangi ma'danlar va kimyoviy moddalarning paydo bo'lishi, oqibatini o'ylamay, tabiatdagi jarayonlarga aralashuv kabi holatlarning barchasi atrof-muhitni muhofaza qilish borasida nihoyatda tashvishli vaziyatni vujudga keltirdi.

Tabiiyki, mazkur muammo butun olamdagi yuz millionlab musulmonlarni ham, Islom ulamolarini ham tashvishga solmoqda va ular bu muammolarni hal qilishda Qur'oni karim oyatlariga hamda Islom ta'limotlariga murojaat qilishmoqda³.

Ushbu tadqiqot ekologik axloq, ekologik madaniyat va ularning diniy manbalardagi asoslarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

Tadqiqotning nazariy asosini Qur'oni Karim oyatlari, sahih hadislar, shuningdek, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur al-Moturidiy, Abu Nasr Forobiy, Imom G'azzoliy, Husayn Voiz Koshifiy, Mahmud az-Zamaxshariy va Jaloliddin Rumiylarning asarlarida bayon etilgan ekologik axloqiy tamoyillar tashkil etadi. Ushbu manbalar mazmuni diniy-axloqiy qarashlar orqali ekologik madaniyatning shakllanishini ochib berish maqsadida tizimli tarzda tahlil qilindi.

Islom ilmiy merosida tabiatni asrash, tejamlilik, borliqni qadrlash haqidagi qarashlar o'tmish va hozirgi davr talablari bilan qiyoslab o'rganildi. Ulamolar asarlarida ilgari surilgan tamoyillar bugungi ekologik muammolar tarixiy-qiyyosiy yondashuv fonida qayta talqin qilindi. Ommaviy axborot vositalari, internet saytlari hamda zamonaviy diniy-ma'rifiy maqolalarda ekologiya masalasining yoritilishi kontent-tahlil metodi orqali o'rganildi. Ayniqsa, diniy qarashlar asosida tabiatni muhofaza qilishga chaqiruvchi materiallar mavzuga aloqadorlik darajasiga ko'ra saralandi va (diniy va ekologik matnlar tahlili) tahlil qilindi.

Ekologik muammolarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillar — texnologik taraqqiyot, yangi energiya manbalari, kimyoviy moddalar, antropogen aralashuvlar — diniy-axloqiy me'yorlar bilan bog'liq holda kompleks o'rganildi. Ekologik xavfsizlik va diniy axloq o'rtasida o'zaro bog'liqlik tizimli tahlil asosida yoritildi. Tadqiqot davomida olingan xulosalar umumlashtirilib, ekologik madaniyatni shakllantirishda islomiy ta'limotlarning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berildi.

Natijalar. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish talablari barcha fan yo'nalishlari,

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.—B.570.

² Islom dini va atrof-muhit: Diniy ta'limot asosida tabiatni asrash mas'uliyati. — Juyborikalon// <https://juyborikalon.uz/uz/news/1577>

³ Tojiddinov Abdussomad Abulbosit o'g'li. Islomda tabiatga munosabat <https://islom.uz/maqola/2933>

jumladan, ekologik ta'lim va tarbiyani takomillashtirishning hududiy-geografik, etnografik-mental va ijtimoiy-pedagogik zaruriyatini qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Respublikamizda ta'lim oluvchilarning hududlaridagi hududiy-geografik, etnografik-mental xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ekologiya bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda o'z hissasini qo'shish, o'sib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsad qilib olindi. Ana shu maqsaddan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish, yosh avlodni tabiat oldidagi burchi, undan qarzдорlik hissiini shakllantirishda diiy-axloqiy tarbiya katta ahamiyatga ega.

Muhokama. Demak, ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy yo'nalishini yuksak axloqli shaxsni shakllantirish tashkil etadi. Tabiatga nisbatan yuksak axloqiy munosabatni shakllantirish, faqat mukammal madaniyatli shaxsni, uning axloqiy ongini, xulq-atvorini va faoliyatini tarbiyalash orqaligina mumkin. Axloqiy madaniyat insonning tabiiy tug'ma xususiyati emas, u tarbiyalanadi, odatda uning rivojlanganlik darajasi hamda bir xil bo'lmaydi.

Shaxs ekologik axloqiy madaniyati, uning tabiatni muhofaza qilish faoliyati davomida shakllanadi, bu xususiyat jamoada, ijtimoiy guruhda, oilada, o'rtoqlar davrasida vujudga kelib, o'ziga xos mikromuhitni tashkil etadi, unda obyektivlik va subyektivlik, mohiyat va mohiyatli bo'lmagan, zaruriy va tasodifiy omillar birligi namoyon bo'ladi. Axloqiy madaniyat ekologik madaniyatni tobora mukammallashtirib borishini ta'minlaydi⁴.

Axloqiy madaniyat esa dinni yaxshi bilish-diniy tarbiyasiz mukammal bo'lmaydi.

Bugungi kunda G'arb olimlari ekologiya fanining poydevorini qo'ygan, bu soha bo'yicha muhim ko'rsatmalarni bergan kishi Muhammad sollallohu alayhi vasallam bo'lganliklarini e'tirof qilmoqdalar. Bu zoti bobarakotning ko'plab hadislarida tabiatni asrashga, uni iflos qilmaslikka doir ko'rsatmalar, buyruqlar va tavsiyalarni ko'ramiz. Bugungi kunda G'arb olimlari ekologiya fanining poydevorini qo'ygan, bu soha bo'yicha muhim ko'rsatmalarni bergan kishi Muhammad sollallohu alayhi vasallam bo'lganliklarini e'tirof qilmoqdalar. Bu zoti bobarakotning ko'plab hadislarida tabiatni asrashga, uni iflos qilmaslikka doir ko'rsatmalar, buyruqlar va tavsiyalarni ko'ramiz. Darhaqiqat, Nabiy sollallohu alayhi vasallam bizga yo'llarni, ko'chalarni ozoda tutish, yo'ldan aziyat beruvchi narsalarni olib tashlashga buyurib, bu ish sadaqaning bir turi ekanligini ta'kidlaganlar. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam Imom Buxoriy va Imom Muslim rivoyat qilgan hadisda shunday deganlar: "Yo'ldan aziyat beruvchi narsaning olib tashlashi ham sadaqadir"⁵.

Tadqiqotchi Fransiska de Shatel o'zining "Muhammad alayhissalom tabiatni muhofaza qilish bo'yicha yetakchidir" nomli kitobida shunday deydi: "Muhammad sollallohu alayhi vasallam yerdan va suvdan to'g'ri foydalanishga barchani chorlab kelgan kuchli da'vatchilardan biri edilar. Shuningdek, hayvonlar, o'simliklar va qushlar bilan chiroyli muomala qilishga ham barchani chaqirgan kishidirlar. Hatto, ba'zi hadislaridagi fikrlar atrof-muhit masalalari bo'yicha zamonaviy munozaralarga o'xshaydi"⁶.

Bizga ma'lumki, islom dini ezgulikka asoslangan bo'lib, insonlarni halollikka, poklikka, tabiatga nisbatan odilona, oqilona munosabatda bo'lishga da'vat etadi. Hadislarda Payg'ambarimiz Muhammad (sollallohu alayhivasallam) aytadilar: "Pok bo'linglar, zero Islom pok dindir va faqat pok kishilar jannatga kirur"⁷. Islomdini odamlarni atrof-muhitni asrashga, hayvonot va o'simlik dunyosiga zarar yetkazmaslikka, ne'matlardan o'z ehtiyoji uchun foydalanganda isrof etmaslikka, Alloh yaratgan tabiatdagi muvozanatni va jipslikni buzmasdan ulardan to'g'ri foydalanishga, ona zaminga mehr-muhabbatli bo'lishga va tabiatdan oqilona foydalanishga chaqiradi⁸.

Imom Nasaiy Ash-Shurayda roziyallohu anhudan qilgan rivoyatda:

"Men Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning – kimki chumchuqni sababsiz o'ldirsa, qiyomat kuni Allohga "Ey Robbim,

falonchi meni manfaat uchun emas, o'ynab o'ldirdi", deb shikoyat qiladi, deganlarini eshitdim", deyilgan.

Islomdagi hayvonlarga mehribonlik va yaxshi munosabat faqat ulardan insonlarga yetadigan manfaat bilan bog'liq emas, balki musulmonlar barcha hayvonot olamiga, hatto inson ulardan bu dunyoda hech qanday manfaat kutmasa ham, yaxshi munosabatda bo'lishga buyurilgan⁹.

Abu Said Sa'd ibn Sinon al-Xudriy raziyallohu anhudan rivoyat: Rasululloh sollallohu alayhi va sallam dedilar: "(Ziyoni tegmaganga) zarar bermoq ham, (ziyoni tekkanga g'ayrisha'iy) zarar yetkazmoq ham yo'qdir!" (Ibn Moja, Doriqutniy va boshqalar rivoyati). Rasululloh sollallohu alayhi va sallam dedilar: "Musulmonlar uch narsada: o't-o'lan, suv va olovda bir-birlariga sherikdirlar. (Abu Dovud rivoyatlari)"¹⁰. Yuqoridagi hadislar asosida ulamolar suv, o't-o'lan, tuz va olov xususida fatvo berganlar:

Suv. Abu Hanifa va Shofeyi fikrlariga ko'ra suv egasi oquvchi yoki qaynab chiquvchi (ya'ni buloq) suvining ortiqchasini - garchi o'z yeriga tegishli bo'lsa ham - man qila olmaydi. Biroq u ekinni sug'orish uchun suvini tekinga berishga majbur emas. Imom Ahmad nazdida esa ortiqcha suvni ichish uchun ham, mol yoki ekinni sug'orish uchun ham tekinga berishi shart. Suvni bermay qo'yish o't-o'laning yo'q bo'lishiga olib borishi mumkin.

Imom Molik aytadilar: Suv egasi, ya'ni uning oqar joyi yoki qaynab chiqadigan bulog'ining sohibi faqat qiynalib qolgan kishigagina ortiqcha suvini tekinga berishga majbur. Hech kimning mulki bo'lmagan ortiqcha suv esa hammaga berilishi shart.

O't-o'lan. Shofeyi aytadilar: Faqat qarovsiz yerning o't-o'lanigina hech kimdan man qilinmaydi. Qolgan yerlarning ortiqcha o't-o'lani berilmaydi.

Abdulloh ibn Abbosdan (r.a) rivoyat kilinadi: Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Seni ikki hislat – faxrlanish va isrofgarchilik xatoga boshlamasa, xohlaganingni yeb, xohlaganingni ichaver, deganlar" (Imom Buxoriy rivoyati). Faxri koinot aytganlaridek: "Yenglar, ichinglar, sadaqa qilinglar, ammo isrofgarchilik va faxrga o'tmanglar"; "Kim hayotda tejamkor bo'lsa, zinhor qashshoqlikka tushmaydi". Yana bir hadisda: "Isrofgar jannatga kirmaydi", deyilgan¹¹.

Islom ta'limotida tabiat va atrof-muhitni asrash masalasi muhim axloqiy va ijtimoiy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Qur'oni Karim oyatlarida ekologik muvozanat, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish, buzilishning oldini olish va insonning Yer yuzidagi mas'uliyati ko'p marotaba ta'kidlanadi. Ushbu g'oyalar zamonaviy ekologik etikaga yaqin bo'lib, inson faoliyatining barqaror rivojlanishi uchun muhim konseptual asos hisoblanadi.

Yerning muvozanatini buzmaslik tamoyili: Qur'onda atrof-muhitni asrashning asosiy tamoyili sifatida tabiatdagi "isloh" va "fasod" tushunchalari yoritiladi. Alloh taolo: "Yer isloh qilinganidan keyin unda buzg'unchilik qilmanglar" ¹² (A'rof, 7:56) deya insonning faoliyati tabiatga zarar yetkazmasligi lozimligini ta'kidlaydi. Bu oyat ekologik tizimlar tabiatan mukammal muvozanatda yaratilganini, ularning buzilishi esa inson omiliga bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, Ar-Rum surasida: "Quruqlik va dengizda buzuluq odamlarning o'z qo'llari bilan qilgan ishlaridan zohir bo'ldi" ¹³ (Rum, 30:41) deya ekologik izdan chiqishning antropogen omillar natijasi ekanligi aytiladi. Ushbu oyat hozirgi global ekologik muammolar – atmosferaning ifloslanishi, suv resurslarining tanqisligi, tuproq degradatsiyasi kabi jarayonlar inson faoliyati mahsul ekanini islom manbalari oldindan anglatganini ko'rsatadi.

Muqaddas kitobimiz Qur'oni karimning ikki yuz ellik oyatida tabiat, uni asrab avaylash mavzulari zikr etilgan Islomning bu masalaga qanchalik katta e'tibor qaratishini ko'rsatib turibdi. Har birimizga ma'lumki Alloh taolo olamni ajoyib aniqlik bilan va o'zaro bog'liq holatda yaratgan. Bu haqida Qur'oni karimni "Qamar" surasi 49-oyatida shunday marhamat qilgan:

"Albatta, biz har bir narsani o'lchov bilan yaratdik"¹⁴.

Demak, dunyodagi har bir narsa: suv ham, yer ham, tog' ham, hayvonotu nabotot ham Alloh taolo tamonidan o'lchov bilan va bir-

⁴ O'rinboeva M.S.Tabiatga ekologik munosabatlarning ma'naviy-axloqiy tamoyillari va mezonlari.// "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 2 May 2020 www.openscience.org

⁵ Abdudodim Kahelning maqolasidan Nozimjon Iminjonov tarjimasi. Tabiatni asrashga oid 10 ta ilohiy ko'rsatmalar. <https://www.muslim.uz/uz/post/27148-tabiatni-asrashga-oid-10-ta-ilohiy-ko-rsatmalar/> page=3&per-page=1

⁶ O'sha joyda

⁷ M.No'monov. Islomda tabiatga munosabat. –T.: Movarounnahr, 2011.

⁸ Djurakulov X. Yoshlarning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirishda islom dinida ilgari surilgan g'oyalardan oqilona foydalanish zarurati. <https://www.bukhari.uz/?p=22559>

⁹ Tojiddinov Abdussomad Abulbosit o'g'li. Islomda tabiatga munosabat<https://islam.uz/maqola/2933>

¹⁰ Qirq hadis. Imom Navaviy. <https://islam.okis.ru/kirk-hadis.html>

¹¹ Qirq hadis. Imom Navaviy. <https://islam.okis.ru/kirk-hadis.html>

¹² Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimasi. Toshkent: 1992 yil, Sharq yulduzi.. A'rof surasi, 7:56

¹³ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimasi. Toshkent: 1992 yil, Sharq yulduzi. Rum, 30:41

¹⁴ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimasi. Toshkent: 1992 yil, Sharq yulduzi. -B. 389

biriga bog'liq qilib yaratilgan. Agar bu bog'lanish bir oz bo'lsa ham buzilsa, insoniyat uchun qator jiddiy muammolar kelib chiqadi. Shuning uchun har bir inson dunyoni, tabiatni asrab-avaylashga qattiq harakat qilmog'i lozimdir. Yer yuzidagi barcha narsalar inson uchun yaratilgan, ularga oqilona yondashgan holda, to'g'ri va yaxshi munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir. Zero, Alloh taolo "Baqara" surasining "U yer yuzidagi barcha narsani sizlar uchun yaratgan" deb boshlanadigan 29-oyatida inson uchun, uning tasarrufi va foydasi uchun yaratgan narsalarga, jumladan, yer osti boyliklari va konlarga ishora qiladi¹⁵. Inson o'z uyiga qanday e'tibor bersa, pok saqlasa, atrofga ham huddi shunday munosabatda bo'lishi shart. Chunki butun yer yuzini Alloh taolo insonlar uchun maskan qilib berdiki, buni "Az-zariyat" surasi 48-oyatida bunday bildirib qo'ygan¹⁶:

"Va yerni to'shab qo'ydik. Biz qandoq ham yaxshi tayyorlaguvchidirmiz".

Go'dak uchun beshik qanday qarorgoh bo'lsa, yer ham inson uchun shunday qarorgohdir¹⁷.

Bu sura o'zining ilk oyati "Az-zariyat" nomi bilan atalgan bo'lib, bu kalima "Surib ketguvchi shamollarga qasam" degan ma'noni anglatadi. Sura nomining o'ziyoq tabiat va undagi xodisalarga Islom dini berfarq qarmaganligini bildiradi. Yuqoridagi suraning 1-2-3-4-5 oyatlarida: (Bulutlarni) surib ketguvchi (shamol)larga; yuk (yomg'ir) tashiguvchi (bulut)larga; (suv yuzida) yengil suzib borguvchi (kema)larga va (Allohning amri bilan barcha) ish(lar)ni taqsimlaguvchi (farishta)larga qasamki, sizlarga va'da qilinayotgan narsa (qayta tirilish) shak-shubhasiz, haqqi-rostdir!-deyilgan¹⁸. Garchi bu o'rinda so'z farishtalar va qayta tirilish haqida borayotgan bo'lsada, shamol, bulut, suv kabi tabiat unsurlarini o'rta qo'yib qasam ichilayotgani ushbu unsurlarni naqadar qimmatli va muhim ekanligini ko'rsatadi.

Qur'oni Karimda ekinlar, hayvonot va tabiiy resurslarni muhofaza qilish tamoyili ilgari suriladi. Al-Baqara surasida tabiatga zarar yetkazuvchi ijtimoiy xatti-harakatlar keskin qoralangan: "U (buzg'unchi) ketganidan so'ng yer yuzida buzg'unchilik qilishga, ekinlarni va nasllarni halok qilishga intiladi. Alloh buzg'unchilikni yoqtirmaydi" ¹⁹ (Baqara, 2:205). Bu oyat zamonaviy ekologik talafotlar – o'rmonlarning kesilishi, hayvonlar genofondining yo'qolishi va qishloq xo'jaligi yerlarining talon-taroj qilinishiga bevosita daxldor diniy-huquqiy asosdir. Islomda tabiat inson manfaatiga emas, balki Allohning omonati sifatida qaraladi.

Qur'onda insonning ekologik mas'uliyati (xalifa konsepsiyasi) belgilab berilgan. Unda insonning tabiat oldidagi mas'uliyati quyidagicha ta'kidlanadi:

"U sizlarni Yerda xalifa qildi" ²⁰ (An'am, 6:165) "Xalifa" tushunchasi bevosita hukmronlikni emas, balki mas'uliyatli boshqaruvni anglatadi. Bu qarash ekologik boshqaruvning zamonaviy tamoyillari – resurslardan oqilona foydalanish, barqaror ekologik siyosat yuritish va tabiiy xaziralarni kelajak avlodlarga yetkazish konsepsiyasiga mos keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.–B.592.
2. Islom dini va atrof-muhit: Diniy ta'limot asosida tabiatni asrash mas'uliyati. – Juyborikalon// <https://juyborikalon.uz/uz/news/1577>
3. Tojiddinov Abdussomad Abulbosit o'g'li. Islomda tabiatga munosabat <https://islom.uz/maqola/2933>
4. O'rinboeva M.S.Tabiatga ekologik munosabatlarning ma'naviy-axloqiy tamoyillari va mezonlari.// "Science and Education" Scientific Journal Volume 1 Issue 2 May 2020 www.openscience.uz
5. Abdudiddin Kahelning maqolasidan Nozimjon Iminjonov tarjimas. Tabiatni asrashga oid 10 ta ilohiy ko'rsatmalar. <https://www.muslim.uz/uz/e/post/27148-tabiatni-asrashga-oid-10-ta-ilohiy-ko-rsatmalar?page=3&per-page=1>
6. M.No'monov. Islomda tabiatga munosabat. –T.: Movarounnahr, 2011.

Ekologik muvozanat va "mezon" konsepsiyasi. Ar-Rahmon surasida Alloh tabiatdagi muvozanatni "mezon" tushunchasi orqali izohlaydi: "(Alloh) osmonni ko'tardi va mezonni o'rnatdi... Mezonga tajovuz qilmanglar"²¹ (Rahmon, 55:7–9)⁵

Bu oyatlar tabiatdagi fizik, kimyoviy va biologik jarayonlarning aniq qonuniyatlarga bo'ysunishini bildiradi. "Mezonga tajovuz qilmaslik" — ekologik muvozanatni buzmaslik, resurslardan haddan ortiq foydalanmaslik va tabiatga zarar yetkazmaslikdir.

Resurslardan oqilona foydalanish kosepsiyasi: Qur'onda insonning iste'mol etish faoliyati ham ekologik mezon bilan bog'lanadi: "Allohning rizqidan yenglar va ichinglar, lekin yer yuzida buzg'unchilik qilmanglar" ²² (Baqara, 2:60) Isrof, ortiqcha iste'mol va tabiatga beparvolikning barcha ko'rinishlari man qilinadi. Bu oyat "barqaror iste'mol" (sustainable consumption) tamoyiliga mos keladi.

Yoshlarga tabiatni asrash qanchalar muximligini diniy adabiyotlardan misollar keltirib tushuntirish bilan birga aksincha bo'lsa, qanday jazo olishimizni ham tushintirib o'tish lozimdir. "Zariyat" surasining 6 oyati Payg'ambarlar, farishtalar, oxiratga ishonmaganlarni qanday taqdir kutayotganiniga bag'ishlangan bo'lib, unda aytiladiki - Va albatta (Qiyomat Kunida hisob-kitob qilinganidan keyin) jazo-mukofot voqe' bo'lguvchidir ²³. Ushbu oyatni ekologik muammolar haqida gapirilganda ham eslab o'tish maqsadga muvofiqdir. Yoshlarga tabiat ne'matlarini isrof qilish va unga ziyon yetkazgani uchun insonlar nafaqat vijdoni yoki qonun oldida, balki qiyomat kunida ham javob berishlarini uqtirish ularda atrof-muhit, borliqqa nisbatan xushyorlik bilan munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa. Qur'oni Karimda atrof-muhitni asrashga oid g'oyalar chuqur ekologik mazmunga ega bo'lib, insonning Yer yuzidagi faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish zarurligini ko'rsatadi. Qur'onda tabiatning buzilishiga qarshi qat'iy ogohlantirishlar, resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha aniq ko'rsatmalar mavjud. Ushbu diniy-nazariy asoslar zamonaviy ekologik etikada muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Diniy adabiyotlar boladagi ekologik tarbiyani shakllantirish uchun muhim vosita bo'la oladi. Darslarda shunday adabiyotlardan foydalanilganida o'quvchi-yoshlar atrofda olam, tabiatdagi narsalar, uning boyliklari haqida ma'lumotlarni egallash bilan birgalikda, tabiatni, uning boyliklarini ardoqlashni, asrashni o'rganadilar. Tabiatni asrash burchimiz ekanligini har birimiz yaxshi bilamiz, ammo unga hamisha ham amal qilmaymiz. Ekologik madaniyat diniy qarashlar orqali singdirilganda yoshlarda ma'suliyat hissi ortadi. Uning tabiatga nisbatan munosabati Yaratgan tamonidan nazorat qilinayotganini his qiladi. Natijada tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish doimiy odatga aylanadi. Islom dini xalqimiz hayotida muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai-nazardan ekologik tarbiyada ham diniy qarashlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

7. Djurakulov X. Yoshlarning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirishda islom dinida ilgari surilgan g'oyalardan oqilona foydalanish zarurati. <https://www.bukhari.uz/?p=22559>

8. Qirq hadis. Imom Navaviy. <https://islam.okis.ru/kirk-hadis.html>

9. Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi.

10. Qoraev M. Tabiatga munosabat. old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/27513-tabiatga-munosabat

11. Sayyid Mubashshir Tarziy. Sof tabiat dini / Tarj. SHayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. – T.: Hilol-nashr, 2019.

12. Isrof dimimizda kattik korallangan!. - O'MI Surxondaryo viloyat vakilligi surxonmuslim.uz/?p=1683

13. Imom al-Buhoriy. Ilmu ma'rifat nuri. (saylanma hadislar). «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» Toshkent— 1998 – yil.

14. Sayyid Mubashshir Tarziy Sof tabiat dini / Tarj. SHayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. – T.: Hilol-nashr, 2019.

¹⁵ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. 48-49 betlar

¹⁶ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. 380- bet.

¹⁷ Qirq hadis. Imom Navaviy. <https://islam.okis.ru/kirk-hadis.html>

¹⁸ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. 378-bet

¹⁹ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. Baqara, 2:205

²⁰ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. An'am, 6:165

²¹ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. Rahmon, 55:7–9

²² Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi. Baqara, 2:60

²³ Qur'oni karim. O'zbek tilidagi tarjimas. Toshkent: 1992 yil, SHarq yulduzi.378-bet